

TÜRKİYE DİYANET VAKFI

İSLÂM

ANSİKLOPEDİSİ

CİLT 29

MEKTEB - MISIR MEVLEVÎHÂNESİ

Genc Sebzeler

Ankara 2004

adiyla 474 (1081-82) tarihi okunmaktadır. Kitâbede mevcut bir kelimenin minareyle ilgili en erken ifadelerden biri olması İslâm mimarisinin önemlidir. İslânda 1695 tarihli bir Osmanlı devri kervansarayı da yer almaktadır. Bu tip minarelerin bir diğer örneği ise Luksor'da Eski Mısır Tapınağı'nın doğusundaki Pilon arkasında bulunan, XIX. yüzyıla ait Ebû'l-Haccâc Camii yanındaki iki minareden biridir. 469-474 (1077-1081-82) yıllarına tarihlenen ve kare tabanlı, silindirik gövdeleri olan bu kerpiç tuğla minare ahşap desteklidir.

Mısır'daki önemli bir diğer merkez IX ve X. yüzyıllarda ticaret yolları kavşağında yer alan, Kahire'nin güneyinde ve Nil'in doğu kıyısındaki Küs şehridir. 476 (1083) tarihli Câmiû'l-Amrî, Fâtîmî devri eseri olmasına rağmen 550 (1155) ve 575'te (1179) Eyyûbîler tarafından büyük ölçüde tamir edilmiş, daha sonra da Memlükler ve Osmanlılar tarafından elden geçirilmiştir. Caminin minaresi ve kible duvarı Fâtîmî döneminden olup diğer duvarlar daha geç tarihlidir. Fâtîmî Veziri Talâ'i b. Rûzzîk'in yaptırdığı ahşap minber girift geometrik süslemelere sahipdir (Bierman, I, 354, 356, 365). 514-524 (1120-1130) yıllarına tarihlenen veya 568'de (1173) Mübârek b. Kâmil b. Mukalled b. Ali b. Nasr'in bu camiyi imarı sırasında inşa edilen Eyyûbî türbesi de Küs'ta bulunan önemli eserlerdendir.

Feyyûm'da Mescidü's-Şeyh Ali er-Rûbî ve Meşcidü Kayıtbay Memlük devri eserleridir. el-Mescidü'l-Muallak ile Emîr Süleyman Mescidi ise Osmanlı dönemine aittir. Ayrıca Memlükler devrinden Kal'yûb'da Sîdî İbrâhim Camii, Fûve'de (Kefrüssâyh) Nasreddin Camii, Ebû Tîc'de (Asyut) Şeyh Fergal Camii, Osmanlılar devrinden Dimyat'ta Mescidü Bedrî, Rîdâvîniye Zâviyesi ve Asyut'ta Mescidü'l-Mûcâhidîn mimari değer taşıyan yapılardır.

BİBLİYOGRAFYA :

- U. Monneret de Villard, *La necropoli musulmana di Aswan*, La Caire 1930; L. Golvin - D. Hill, *Islamic Architecture in North Africa*, London 1976, s. 73-90; K. A. C. Creswell, *The Muslim Architecture of Egypt*, New York 1978, I-II; Suâd Mâhir Muhammed, *Mesâcidü Mîsr ve evliyâ'uhe's-sâlihûn*, Kahire 1981, I-V, tür.yer.; Kemâleddin Sâmih, el-'Imâretü'l-İslâmiyye fi Mîsr, Kahire 1983; Hüsnî M. Nûveisir, el-'Imâretü'l-İslâmiyye fi Mîsr, Kahire, ts. (Mektebetü zehrâ'iş-şârk); J. Bloom, *Minaret: Symbol of Islam*, Oxford 1989, s. 125-144; a.mlf., "Five Fatimid Minarets in Upper Egypt", *Journal of the Society of Architectural Historians*, XLIII, Illinois 1984, s. 162-167; a.mlf., "The Introduction of the Muqarnas into Egypt", *Muqarnas*, V, Leiden

1988, s. 21-28; Mustafa Abdullah Şeyha, *el-Âşârû'l-İslâmiyye fi Mîsr*, Kahire 1992; A. Petersen, "Egypt (Excluding Cairo)", *Dictionary of Islamic Architecture*, London 1996, s. 79-81; I. A. Bierman, "Art and Architecture in the Medieval Period", *The Cambridge History of Egypt* (ed. C. F. Petry), Cambridge 1998, I, 339-374; A. Lézine - A. R. Abdul Tawwab, "Introduction à l'étude des maisons anciennes de Rosette", *Alsl.*, sy. 10 (1971), s. 149-205; S. Labib, "al-Iskandariyya", *EIP* (Ing.), IV, 132-137; J. - Cl. Garcin, "Küs", a.e., V, 514-515; Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Feyyûm", *DIA*, XII, 514-515; a.mlf., "İskenderîye", a.e., XXII, 576-579; Eymen Fuâd es-Seyyid, "İskenderîye", a.e., XXII, 574-576; G. T. Scanlon, *"Islamic Egypt"*, *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, New York 1997, II, 205-207.

A. ENGİN BEKSÂÇ

MISIR ÇARŞISI

İstanbul-Eminönü'nde XVII. yüzyılın ikinci yarısında Hatice Turhan Vâlide Sultan tarafından yaptırılan Yenicami Külliyesi'ne ait arasta (bk. YENİCAMİ KÜLLİYESİ).

MISIR MEVLEVİHÂNESİ

Kahire'de XVI. yüzyılın sonunda kurulan Mevlîvî âsitânesi.

Kahire Mevlîvîhânesi olarak da anılan yapı, Osmanlı idare merkezinin yer aldığı Kahire Kalesi'nin ayağında daha çok Türkler'in oturduğu tarihî Hilmiye semtinde Şâriussüyûfiye'nin başlangıcında bulunmaktadır. Osmanlı döneminde Emîr Sunîgur es-Sâdî Külliyesi ile Yesbek Min Mehdi ve Akberdî saraylarının kalıntıları üzerinde yaptırılan mevlîvîhâne, tarikatın ihtiyaçlarına uygun olarak büyüp zaman içinde şekillenerek XIV-XV. yüzyıldan kalan bu Memlük eserleriyle iç içe yapılmış ve sokaktan göz alıcı bir Memlük öncəphesiyle gizlenmiştir. 3850 m²'lik bir alanı kaplayan mevlîvîhâne müstakil iki katlı semâhâne-türbe, minare, şeyh / harem dairesiyle iki ayrı bahçeli avlu etrafında düzenlenmiş dede hücreleri, mescid, meydân-ı serif, somâthâne, matbah-ı serif, çilekeş odası, helâlar, selâmlık ve büyük bir mihman evinden müteşekkil olup aynı zamanda menzil vazifesi ifa eden tam teşekkülü bir âsitâne özelliğine sahiptir. Genellikle İstanbul'dan ya da Anadolu'dan Hicaz'a giden dervişler Kahire'ye uğramadan geri dönmedikleri için Mısır Mevlîvîhânesi devamlı misafir ağırlayan bir kuruluş olarak hizmet vermiştir.

Mevlevîhânenin tesis tarihi tam olarak bilinmemektedir. Mevlîvî kaynaklarına göre, Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından fethinden birkaç yıl önce bazı dervişleriyle birlikte Mısır'a uğrayan Divane Mehmed Çelebi, o sırada hâpiste bulunan İbrâhim Gülsenîyi ziyaret ederek onu hâpisten kurtarıp Kahire'de bir süre kaldıgı sirada mevlîvîhâneyi kurmuş, dönerken Safî Ahmed Dede'yi halife olarak bırakmıştır. Ayrıca Abdülvehhâb es-Sâbûnînin 947'de (1540) Kahire Mevlîvîhânesinde ikamet ettiğini ve tekkenin kütüphanesinde bulunan *Menâkıbü'l-'ârifîn*'in muhtasarı *Şevâkıbü'l-Menâkıb* adlı Farsça eseri burada yazdığını belirtmesi dergâhın bu tarihten önce açıldığını göstermektedir. Yemen Valisi Yûsuf Sinan Paşa'nın 17 Safer 1016'da (13 Haziran 1607) burada bir vakıf kurduğu bilinmektedir. Vakfiyede mevlîvîhânenin gelirleri, bugünkü arsanın sınırları ve XVII. yüzyıl başında mevlîvîhânedede elliye ulaşan görevli sayısı ile maaşları belirtilmektedir. Bu görevliler, Mevlîvî dedeleriyle mescidin imam ve müezzininin dışında otuz kişilik bir semâ grubu, birer mesnevîhan, duahan ve hânende ile üçü neyzen, biri kanûnî, biri tanburî olmak üzere sâzenderlerden meydana geliyordu. Ayrıca mevlîvîhâne civarında bir sarayı olan Defterdar Emîr Hasan, 1037'de (1627) on beş derviş hâfir tarafından Kur'an okumak üzere bir vakıf kurmuş, daha sonraları bunu bazı yeni vakıfların tesisi izlemiştir (bk. Fanfoni, *EJOS*, IV [2001], s. 17).

Evlîya Çelebi, XVII. yüzyıl sonlarına doğru ziyaret ettiği mevlîvîhânenin kat kat hücreleri ve semâhânesiyle büyük bir âsitâne olduğunu söyler. Ancak XIX. yüzyıla kadar mevlîvîhânenin mimari durumunu nasıl olduğu ve ne şekilde kullanıldığı yeterince bilinmemektedir. Son kazılardan çıkan neticelere göre medreseyi türbeye bağlayan ana eyvanla önünde bulunan ve bugünkü semâhânenin altında kalan orta avlunun ibadet ve semâ, avlu etrafında dizilmiş hücrelerin ise dervişlerin ikamet-gâhı olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Abdurrahman Fehmi'ye göre mevcut semâhânenin inşası, dervişler ribât ve Akberdî Sarayı kısmında ikamet ettikleri zaman 1225'te (1810) gerçekleşmiş. Ancak tezâyînândan ve bazı kitâbelerden anlaşıldığı kadâriyla buranın XIX. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı ve Said Paşa'nın inşa ve tamirleriyle bugünkü halini aldığı söylenebilir. Semâhânenin kubbe göbeğinin kitâbesi 1274 (1857), sütunların üz-

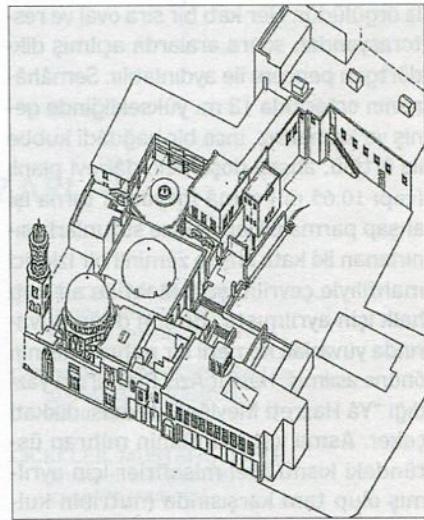
rindeki kitâbesi ise 1282 (1865) tarihlidir. Ancak daha sonra da evyandan mutrip balkonuna ilâve edilen merdiven gibi bazı müdahalelerin yapıldığı görülmektedir. Buna göre Mevlevîler dergâhı terketmeden önce semâhâne ve müştemilât birkaç defa daha tamir görmüştür.

XIX. yüzyıl sonundan XX. yüzyıl başına kadar semâ cuma namazından sonra içra ediliyor ve toplumun seçkin tabakasından gelen hanımlarla yabancı ziyaretçiler de seyirci olarak iştirak edebiliyordu. 1903'te mevlevîhâne Dîvânü'l-evkâf'a bağlanıp şeyhin tayini ve tekkenin vakıfları buradan yönetilmeye başlandı. 1916'da hükümet Mevlevîler'in faaliyetlerine engel olmak istediginden sıkıntılı günler yaşandı. Ancak mihrabın önündeki 1341 (1922) tarihli Aziz er-Rifâ'i imzalı "Yâ Hazreti Mevlâna" levhasından bu yıllarda mevlevîhânenin belirli bir destek görmüş olabileceği düşünülebilir. Zira meşhur Türk hattatı Aziz Efendi o yıl Kral I. Fuâd'ın davetiyle Kahire'ye gelerek kendisi için bir mushaf yazmış ve onun ısrarı üzerine buraya yerleşip hat sanatının gelişmesine hizmet etmiştir.

1925'ten sonra Türkiye'de tekkelerin kapatılması üzerine Misir Mevlevîhânesi, Halep Mevlevîhânesi'nde yeni kurulan çelebi makamından yönetilmiş, hükümet ve Kahireli aydınlar bu faaliyetleri himaye devam etmiştir. 1928'de el-Ehrâm gazetesinde semâ hakkında yazılmış bir yazıyla yayımlanan resimlerden ve 1932'de burada toplanan Arap Müziği Kongresi sırasında kaydedilen Mevlevî müsikisinden o tarihlerde mevlevîhânenin hâlâ faal olduğu anlaşılmaktadır. Fakat 1946'da

mevlevîhâne Cem'îyye Kâhirîyye'ye tahsis edilince huzurevi ve fakirler için bir dispanser haline getirilmiştir. Bu dönemde yaşılırlarla birlikte birkaç dervîş de burada kalmıştır. Aralık 1954'te Evkaf Bakanlığı Mısır'daki diğer tekkeler gibi mevlevîhâneye de el koyunca gelirleri kesilen dervîşler buradan ayrılmıştır. Bakımsız kalan mevlevîhânede İtalyan Dışişleri Bakanlığı, Mısır Eserler Komisyonu ve Roma Üniversitesi'nin iş birliğiyle ve Guiseppe Fanfonî'nın nezareti altında 1984'ten beri geniş çaplı bir onarım gerçekleştirilmişdir. Bugün mevlevîhâne Mısırlı öğrenciler için bir restorasyon ve arkeoloji okulu olarak kulianılmaktadır. Mevlevîhâne kapatıldıktan elli yıl sonra 1998'de Türkiye'den gelen bir heyetle, semâhânede bir melevî semâ mukabelesi icra edilmiştir.

Mevlevîhâne iki avlu etrafında düzenlenmiştir. Türbe, semâhâne ve şeyh dairesine geçiş sağlayan kapıının kuzeybatı köşesindedir. Kapının solunda minare, sağında türbe yer almaktır, içerisinde doğuya doğru uzanan koridorun güneyinde semâhâne bulunmaktadır. Semâhânenin doğusunda kareye yakın küçük bir avlu vardır. Bu avlunun kuzey ve doğu yönünde "L" şeklinde sıralanmış, önde ahşap revaklı, iki katlı on sekiz dervîş hücresi mevcuttur. Revaklar altta taç sütunlu, üstte ahşap direklidir. Avlunun güneyinde fevkanî olarak düzenlenmiş büyük bir toplantı odası görülür. Bu mekânın altına abdest muslukları yerleştirilmiş olup batı yönünde iki kemer açılığı ile dışa açılmaktadır. Avlu ortasında daire şeklinde büyük bir havuz mevcut olup avlunun iki yanında üst katlara bağıltayı sağlayan

Mısır Mevlevihânesi'nin izometrik planı

merdivenler yer almaktadır. Güneydeki büyük avlunun kuzey kanadında idari odalar, mutfak, kiler, yemekhane, mescid, temizlik bölümleri ve toplantı odaları bulunmaktadır. Doğu dergâhın müştemilâti, batıda sokağa cepheli misafirhâne yer alır. Avlunun güneyinde ise Yeşbek Min Mehdi'nin sarayının kalıntıları görüllür.

Kare planlı olan türbenin üzeri alta sekizgen, üstte silindir biçiminde iki kasnakla yükseltilmiş sıvri bir kubbe ile örtülülmüştür. Sekizgen kasnağın her cephesinde birer sıvri kemerli pencere açılmış, silindirik kasnak bir dizi pencere görünenümlü dekoratif nişle süslenmiştir. Kubbe eteğinde ise bir yazı kuşağı mevcuttur. Türbede Seyyid Ahmed el-Bedevî'nin kardeşi Şeyh Hasan Sadaka yatmaktadır olup bitişikteki eyvanla bunun yanında meşâyihe ait sikkeli sandukalar bulunmaktadır.

Yine kare kaide üzerinde yükselen minarede kare gövdeden cephelerinde alta ikişer, üstte birer pencere görünümlü niş vardır. Üstteki nişlerin içine birer mazgal pencere açılmıştır. Şerefeden itibaren sekizgen gövdeli olan minarenin şrefesi sekizgene uygun biçimdedir. Petek kısmında her cephe altta dilimli kemerlerle, üstte mukarnaslarla süslenmiştir. En üstte dilimli bir külâhlâla tamamlanan minarenin alemi Mevlevî sikkesi şeklindedir.

Kare planlı (15×15 m.) semâhânenin duvarları kesme taştan olup kısmen tuğ-

Mısır
Mevlevihânesi'nin
ön ve yan
cephesi

la örgülüdür. Her katı bir sıra oval ve restorasyondan sonra aralarda açılmış dikdörtgen pencere ile aydınlatılır. Semâhânenin ortasında 13 m. yüksekliğinde geniş ve kasnaksız, ince bir bağdadı kubbe ile örtülü, ahşap döşemeli, dâirevî planlı (çapı 10,65 m.) semâ meydanı, torna işi ahşap parmaklıklar ve ince sütunlarla sınırlanan iki katlı ahşap zeminli bir izleyici mahfiliyle çevrilmiştir. Mahfilin alt katı halk için ayrılmıştır. Bunun doğu duvarında yuvarlak kemerli bir mihrap nişinin önüne asılmış. Hattat Aziz Efendi'nin yazdığı "Yâ Hazreti Mevlânâ" levhası dikkati çeker. Asma kat mahfilinin mihrap üstündeki kısmı özel misafirler için ayrılmış olup tam karşısında mutribin kulandığı çıkma balkon bulunur. Asma kat takı mahfilin kafesli güney kısmı kadınlar mahfili olarak kullanılmıştır. Semâ meydanını sınırlayan on iki sütun, üstte birbirlerine "C" ve "S" kıvrımlarıyla bağlanan zarif Bursa kemerleriyle kubbeyi taşımaktadır. Kemer aralarında çiçekle çevrili bir madalyonun içinde on iki imamın isimleri yazılıdır. İmam Muhammed el-Bâkir'in adının yanında 1282 (1865) tarihi ve ressam Muhammed Kâsim Tebrîzî'nin imzası okunmaktadır. Kubbe eteğinin alt kuşağında bir sıra koyu zeminli, on sekiz kartuş içinde ta'likle yazılmış "Bismillâh" ve "Yâ Hazreti Mevlânâ" ile "semâ-i Mevlâvî" redifli dokuz Türkçe britten oluşan bir methiye yer alır. Bu yazı kuşağının üstünde kubbe eteğini çevrelen bir sıra zencirekten sonra çepeçvre dolaşan geniş kuşaklı bir manzara resmiyle çeşitli bitkilerden oluşan serbest bir kompozisyon vardır. Burada ayrıca merkezden muhite doğru yayılan güneş işinleri-

ni sembolize eden bir çeşit şemse kuşak bulunur. Bunun ortasında iç içe iki halka halinde kubbe göbeğinin merkezine yerleştirilmiş, cefî sülüs hattıyla iki âyet yer almaktadır.

Kahire Mevlevîhânesi'ndeki semâhâne olgun dâirevî planıyla, çeşitli unsurların nisbetli ve zarif âhengiyle, süslemeleriyle birlikte semâ mukâbelesi için inşa edilmiş en güzel ve en uygun örneklerden biridir. Bursa ve Kütahya mevlevîhâneleriinin semâhâneleri de plan ve tezyinat bakımından buna benzemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Yûsuf Sinan Paşa'nın 17 Safer 1016 (15 Şubat 1607) Tarihli Vakfiyesi, Kahire Vizâretü'l-evkâf, Vakf, nr. 3301; Makrîzî, *el-Hîtat*, II, 397; Eviya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 31, 419; Sâkîb Dede, *Sefîne*, I, 15; Esrar Dede, *Tezkire-i Şuarâ-yî Mevlâviyye*, Millet Ktp., Ali Emîri, nr. 756, vr. 318-319; F. M. Hessemer, *Arabische und olt-italienische Bau-Verzierungen*, Paris 1843, I, 39; H. de Vaujany, *Le Caire et ses environs*, Paris 1883, s. 317-319; Ali Paşa Mübârek, *el-Hîtatü't-Tevfîkiyye*, Kahire 1969, II, 160; VI, 17-19; Ali Enver, *Semâhâne-i Edeb*, İstanbul 1309, s. 61-64, 132-133; Max van Berchem, *Matériaux pour un corpus inscriptorum Arabicarum*, Le Caire 1903, I, 733-736; E. W. Lane, *The Manners and Customs of the Modern Egyptians: 1833-1835*, London 1914, s. 168; G. Wiet, *Répertoire chronologique d'épigraphie arabe*, Le Caire (1931-), XIV, 98-99, 162; K. A. C. Creswell, *The Muslim Architecture in Egypt*, Oxford 1959, II, 267-269; F. de Jong, *Turuq and Turuq-Linked Institutions in Nineteenth Century Egypt*, Leiden 1978, s. 170; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlâvilik*, İstanbul 1982, s. 109-110, 324; G. Fanfoni, "Restauri del complesso architettonico dei Dervisci Mewlewi al Cairo", *Architettura nei Paesi Islamici, IIª Mostra internazionale di architettura, Biennale di Venezia*, Venezia 1982, s. 258-259; a.mlf., *Il restauro della Sama'khana dei Dervisci Mevlevi*, Cairo 1988; a.mlf., "The Italian-Egyptian Res-

toration Center's Work in the Mevlevi Complex in Cairo", *The Restoration and Conservation of Islamic Monuments in Egypt* (ed. J. L. Bacharach), Cairo 1995, s. 59-75; a.mlf., "Il complesso architettonico dei Dervisci Mewlewi in Cairo", *Art and Archaeology Research Papers*, sy. 29, London 1982, s. 1-12; a.mlf., "Il complesso architettonico dei Dervisci Mevlevi in Cairo", *RSO*, LII (1983), s. 77-92; a.mlf., "An Underlying Geometrical Design of the Mawlawî Sama'hâna in Cairo", *Aisl*, XXIV (1988), s. 207-232, plan IX-XI; a.mlf., "The Foundation and Organization of the Cairo Mawlawiyya", *Quaderni di Studi Arabi*, sy. 17, Venezia 1999, s. 105-122; a.mlf., "Historical and Architectural Aspects of the Cairo Mawlawiyya", *EJOS: Electronic Journal of Oriental Studies* (www2.let.uu.nl/solis/anpt/EJOS-1.html), IV (2001), s. 1-35; a.mlf. - C. M. Burri, "Notes on the Restoration of the Small Theatre of the Dancing Dervishes at Share Helmeia in Cairo", *Art and Archaeology Research Papers*, sy. 14 (1978), s. 62-65; a.mlf. - C. M. Burri, "The Mawlawiyya and the Madrasa of Sunqur Sa'dî with the Mausoleum of Hasan Sadaqa", *a.e.*, sy. 16 (1980), s. 62-65; Hasan Özonder, "Mevlevîlîn Mîsîr'daki Temsilciliği: Kahire Mevlevîhânesi", *II. Millîtlerarası Mevlânâ Kongresi 3-5 Mayıs 1990 Tebliğîler*, Konya 1991, s. 175-194; D. Behrens-Abouseif, *Islamic Architecture in Cairo, an Introduction*, Cairo 1989, s. 107-108; a.mlf., *Institutions and Foundations in Ottoman Egypt in the 16th and 17th Centuries*, Leiden 1994; Sezai Küçük, *Mevlevîlîn Son Yüzyılı*, İstanbul 2003, s. 221-224; Abdurrahman Fehmî, "Beyne edebî'l-makâme ve fennî'l-'imâre fi'l-Medreseti's-Sâdiyye (Kubbetü Hasan Sadaqa)", *Medresetü'l-Mecma'î'l-İlmî el-Mîşrî*, LII, Kahire 1970-71, s. 39-64, figür 1-24; J. Dickie (Yaquib Zaki), "The Mawlawi Dervishery in Cairo", *Art and Archaeology Research Papers*, sy. 15 (1979), s. 9-15; T. Battain, "Architettura e misticismo sufi: la Tekke Mawlawi del Cairo", *Islam Storia e Civiltà*, IV/12, Tripoli 1985, s. 165-173; G. Canova, "Iscrizioni e documenti relativi alla takîyya dei Dervisci Mevlevi del Cairo", *Quaderni di Studi Arabi*, sy. 17 (1999), s. 123-146.

BARIHÜDA TANRIKORUR